
A VALLÁSI VISZONYOK SAJÁTOSÁGAI BELSŐ- SOMOGYBAN A KÉSEI FEUDALIZMUS IDŐSZAKÁBAN

Dövényi Zoltán – György-Dávid Anita

SZUBJEKTÍV BEVEZETÉS

A tudománnyal foglalkozóknak és/vagy bajlódóknak általában komoly problémát jelent, ha felkérést kapnak egy tiszteletkötetben való közreműködésre. Az alapkérdés, hogy miről is írjunk. Számunkra szakmai és etikai követelmény, hogy új, eddig még nem publikált tanulmányt kell közrebocsátani, s hogy a műnek valamennyire kapcsolódnia kell az Ünnepektől tudományos tevékenységéhez. Választhatnánk tehát Faragó Tamás kedvenc kutatási témái – a család, a háztartás, a migráció, az első magyarországi népszámlálás – közül is. Végül úgy döntöttünk, hogy a *történeti demográfia* (Faragó 2003) keretein belül maradunk, s egy kevésbé kutatott, ám általunk feltárt földrajzi térség demográfiáját vizsgáljuk meg és mutatjuk be. E paraméterek, ill. sarokpontok alapján esett a választásunk a címben megjelölt témára.

Előljáróban a két kulcsfogalom, a *kései feudalizmus* és *Belső-Somogy* rövid magyarázatát szükséges megadnunk. A *kései feudalizmus* időszakának végpontja minden bizonyosság szerint az 1848-as évben jelölhető meg. Kezdetre arra az időpontra tehető, amikor a vizsgálati területen megszűnt a török uralom, ill. veszély, amely folyamat Kanizsa 1690-es visszafoglalásával teljesült. Így tehát vizsgálatunk bő másfél évszázadot fog át.

Belső-Somogy fogalma sem egyértelmű, különböző értelmezései és megközelítései léteznek: mást ért alatta a természeti földrajz (Dövényi 2010), s megint mást jelent táji-történeti megközelítésben (Kósa–Filep 1983). A saját elképzeléseinknek leginkább megfelelő lehatárolást Kogutowicz monográfiájában (1930, 1938) találtuk meg, s ezt „kikerekítve” jutottunk el ahhoz a Belső-Somogyhoz, amely végül is a kutatási területünk lett. A jelenlegi közigazgatási rendszerhez igazítva, Somogy megye területén belül teljes egészében magába foglalja a nagyatádi és a csurgói járást (20–20 település), a barcsi járás nagyobb részét (14 település), a kaposvári

járás DNy-i területeit (11 település), a marcali járás déli részét (7 település), valamint Baranya megyében a szigetvári járás 6 helységét. Ez összesen 78 települést jelent.

MÓDSZERTANI MEGJEGYZÉSEK

A vizsgált időszak általános problémája, hogy meglehetősen nehéz homogén, folyamatos és megbízható adatbázisokat találni. Így általában meg kell elégedni a néhány ismert, adatokkal jobban ellátott időpontra kivetített vizsgálattal, s ezen keresztmetszeti elemzések alapján megkísérelni a folyamatok feltárását vagy rekonstruálását.

A jelen vizsgálat egy olyan, nagyjából másfél évszázados időszakot fog át, amikor már egyre inkább megmutatkozott a megbízható gazdasági és társadalmi adatok iránti igény az ország egészére vagy egyes részeire vonatkozóan. Ez természetesen alapvetően a mindenkori államhatalom részéről jelentkezett, s ez különösen a felvilágosult abszolutista berendezkedés egyik sajátossága volt. Hazai vonatkozásban Mária Terézia uralkodása alatt jelentkeztek először határozott formában az államhatalom részéről ilyen irányú törekvések. Egyre inkább alapvető hatalmi-kormányzati érdeké vált a népekről minél több információt megtudni, így a II. József uralkodása alatt végrehajtott első magyarországi népszámlálás egyfajta előkészítésének tekinthetők a 18. század 70–80-as éveiben folytatott állami lélekösszeírások (Conscriptiones Animarum) (Óri 2002). Ennek keretében minden településnek évente 110 adatot kellett összegyűjtenie és ezeket továbbítani a felettes hatóságoknak. A lélekösszeírások 1773–1783 között történtek, s egy évtized alatt hatalmas adattömeget produkáltak. Sajnálatos módon azonban ezek nem elhanyagolható része az idők folyamán elkallódott vagy megsemmisült.

A Somogy megyei lélekösszeírások viszont szerencsés módon hiánytalanul megmaradtak (Dányi 2001), így ezt a forrást választottuk Belső-Somogy vallási viszonyainak elemzéséhez az első időkeresztmetszetben. Azt nem láttuk szükségesnek, hogy valamennyi év adatait feldolgozzuk, mert ebben a már meglehetősen konszolidált időszakban a vallási struktúrák egy évtized alatt nem változtak meg jelentősen. Végül az 1783-as adatok feldolgozása mellett döntöttünk, elsősorban azért, hogy minél közelebb kerüljünk a következő elemzés időszakához.

Az 1783-as lélekösszeírást követően a következő időkeresztmetszet adatbázisául Fényes Elek „geographiai szótára” szolgált (Fényes 1851). A könyv felhasználása mellett és ellen is szólnak érvek. Az előbbieik közé sorolható, hogy könnyen használható, rendezett adattár. Problémaként merül fel viszont az adatok megbízhatóságának és homogenitásának kérdése. Az kétségtelen, hogy Fényes adatainak megbízhatósága nem vethető össze például a modern népszámlálásokéval, de a maga korában a legjobb volt. Ahogy monográfusa, Paládi-Kovács Attila fogalmaz: „Neki köszönhetjük, hogy a XIX. század derekának népesedési viszonyairól,

a lakosság nemzetiségi, vallási megoszlásáról viszonylag hű képet tudunk rajzolni.” (Paládi-Kovács 1976. 141).

A másik gond, az adatok homogenitása, azt jelenti, hogy az egyes települések vallási adatai különböző időpontokra vonatkoznak, ill. vonatkozhatnak. Fényes köztudottan több forrásból dolgozott, de ezt nem tüntette fel műveiben. Konkrétan a geographiai szótár esetében ez azt jelenti, hogy az 1820-as évektől az 1850–51-es népszámlálásig terjedő időszak adatai egyaránt előfordulhatnak (Szaskóné Sin 1998). Esetünkben nagy munkával feltehetően ki lehetne deríteni, hogy a vizsgált települések vallási adatai mely évre vagy évekre vonatkoznak, de ennek eldöntését most nem éreztük feladatunknak. Itt most elegendő azt rögzíteni, hogy Fényes adatai alapján a vizsgált terület reformkori vallási szerkezete ismerhető meg, ill. az 1783 óta eltelt bő fél évszázad folyamatai és változásai követhetők nyomon.

Fényes adatainak használhatóságát illetően egyet lehet érteni Dányi Dezső megállapításával: „Műveiben és elsősorban a »Geographiai szótár«-ban [...] a mikroméretű, egy-egy településre, üzemre, uradalomra vonatkozó adatok tömege kápráztat el.” (Dányi 1986. 1136).

Azt természetesen tudjuk, hogy a két adattár nem azonos alapon nyugszik, így az adatok összevetése nem valósítható meg automatikusan, ennek megfelelően óvatosan bántunk velük.

TÖRTÉNELMI ELŐZMÉNYEK

Földrajzi helyzeténél fogva Somogy megye teljes területe korán vált hódoltsági területté, s a protestáns tanok nagyon gyorsan elterjedtek. A törökök általában kíméletlenek voltak a Habsburg-pártinak tartott katolikusokkal szemben, más vallásfelekezetűek irányában azonban toleráns magatartást tanúsítottak. Ennek köszönhetően a katolikus egyház a 16. században viszonylag rövid idő alatt visszahúzódott a területről. Az emiatt bekövetkező paphiány jelentősen hozzájárult a térségben a felekezeti arányok eltolódásához. A reformáció terjedését elősegítette, hogy a földesurak közül nagyon sokan áttértek az új hitre, és ebben jobbagyaik is követték őket. A török uralom alatt szabadon terjedhettek a reformáció eszméi. Ennek köszönhető az is, hogy a végvárok lettek az új hit központjai, és innen indult el több, később híressé vált prédikátor is (Kálmáncsehi Sánta Márton, Sztárai Mihály, Dévai Bíró Mátyás) (Somogyi 2002, Beck 1935). Továbbá itt jöttek létre olyan szellemi központok, amelyek aztán a reformáció 16–17. századi gyors terjedésében játszottak nagyon fontos szerepet. Beck Gergely *A Belső Somogyi Református Egyházmegye története* című munkájában, ha csak töredékesen is, de jól nyomon lehet követni ezek kialakulását és a lelkészek megjelenését a területen, de adott esetben több egyház elpusztulását is.

A megye a török uralom alól 1686 novemberében szabadult fel, ami 1690-ben Kanizsa feladásával vált teljessé. Ez a folyamat, majd a Rákóczi-szabadságharc alatt bekövetkező rácdúlás és a pestisjárványok megtizedelik a terület lakosságát. Arra vonatkozóan, hogy milyen nagyságú is volt a terület lakossága, több féle elképzelés is létezik.

A somogyi tájak újjáépítésében a döntő népességi erő a kontinuos magyarság volt, de a 17. század végén és a 18. század elején a Kárpát-medence különböző térségeiből érkeztek ide magyarok, szlovákok, a szlávón tájakról horvát népcsoportok, távolabbi területekről pedig németek, de a magyarság aránya így is döntő maradt (Szita 1993). Az újonnan betelepült népesség ebben az időszakban nem változtatta meg lényegesen a megye vallási viszonyait (Somogyi 1999).

JELENTŐSEBB VALLÁSÜGYI RENDELETEK

A magyar protestánsok szabad vallásgyakorlatának körülményeit az 1681. évi soproni országgyűlésen alkotott 26. törvénycikk szabályozta. Ez a törvénycikk szabad vallásgyakorlatot engedélyezett mindazon protestánsoknak, akik az országgyűlés ideje alatt annak ténylegesen birtokában lévő területein éltek. A templomuktól megfosztott gyülekezetek számára pedig olyan községeket – artikuláris helyeket – jelölt ki, ahol a gyülekezet tagjai istentiszteletre jöhettek össze. Az 1691-es Explanatio Leopoldina már úgy magyarázta, hogy szabad vallásgyakorlat csak az artikuláris helyeken van, másutt pedig nincs.

Somogy megye a 17. század végére felszabadult a török fennhatóság alól, és királyi közigazgatás alá került. Ez egyben azt is jelentette, hogy az egyéb visszafoglalt területekhez hasonlóan itt sem élhettek a továbbiakban a szabad vallásgyakorlat jogával. A megyére nézve már nem voltak érvényesek a hódoltság ideje alatt hozott vallásügyi törvények, s megkezdődött a kialakult vallási viszonyok felülről irányított átalakítása (Somogyi 1999).

A hódoltsági területre visszatérő katolikus nemesség élt az „akié a föld, azé a vallás”, más megfogalmazásban „akié a jobbágy telke, azé a jobbágy lelke” jogával, és ennek betartatásáról is gondoskodtak, hiszen a megyei tisztségviselők az ő soraikból kerültek ki. Megalakultak az új plébániák, sok esetben elűzték a településeken élő prédikátort vagy iskolamestert, a protestánsoktól nagyon sok templomot vettek el (Tóth 1940). A rendeletek hatására megkezdődött a küzdelem a felekezetek között, amely szinte az egész századot végigkísérte.

A vallásügyet szabályozó új, fontos törvények, az ún. Carolina Resolutio I. és II. 1731-ben és 1732-ben léptek életbe, amelyek megerősítették a korábbi vallásügyi rendeleteket. Mária Terézia uralkodása alatt elcsitultak a nagyobb küzdelmek, a katolikus vallás és egyház befolyása egyértelművé vált. A somogyi protestáns

gyülekezetek többször próbálták orvosolni sérelmeiket a királynőnél vagy különböző hatóságoknál, egyes helyeken új templomépítésre kértek engedélyt, máshol a meglévőt bővítették volna.

A nagybajomi reformátusok például 1766-ban kísérik meg először, hogy szabad vallásgyakorlatukat visszanyerjék. Beadott kérvényükben arról írnak, hogy távol eső helyekre járni istentiszteletre nem csak terhes, de sokszor lehetetlen is. Az öregek és a betegek egyáltalán nem mehetnek, a fiatalabbak is csak jó időjárás esetén, így „Isten áldása nélkül élünk” – írják (Tóth 1940). Számtalan ilyen és ehhez hasonló leírást találunk a korabeli beadványokban, kevés sikert értek el azonban ezekkel a különböző gyülekezetek. Többször rendelnek el vallásügyi vizsgálatokat a településeken – melyek jegyzőkönyvei közül sok maradt fenn –, de lényeges változás a gyülekezetek életében a türelmi rendelet megjelenéséig nem következik be. Több tanulmány is említést tesz arról, hogy a Nagybajomi Római Katolikus Egyház anyakönyveit 1721-től vezették. A szabad vallásgyakorlat 1717-ben szűnt meg a településen (Tóth 1940). Mivel Nagybjom nem tartozott az artikuláris helyek körébe, a református népesség számára nem volt biztosított a nyilvános vallásgyakorlat. A közösség tagjait vagy a helyi katolikus anyakönyvekben vagy a szomszédos, artikuláris települések köteteiben találjuk meg. Hosszú évtizedeken keresztül zajlott ez a folyamat, minden valószínűség szerint a megye többi, hasonló helyzetben lévő településével azonos módon. A népességi összeírások ellenére nehéz a tényleges lélekszámról valós képet alkotni.

FELEKEZETI MEGOSZLÁS AZ 1783-AS LÉLEKÖSSZEÍRÁS TÜKRÉBEN

Somogy megye abban a szerencsés helyzetben van, hogy az 1774-től 1783-ig terjedő időszak lélekösszeírásai teljes egészében megmaradtak, adatainak teljessége sokrétű felhasználást tenne lehetővé a történeti demográfiai kutatások számára is, de jelen tanulmány célja csupán annyi, hogy egy pillanatképet villantson fel a II. József által kiadott türelmi rendelet utáni évek egyikéből arra vonatkozóan, hogyan is állnak az általunk kijelölt településeken a felekezeti arányok. Így a tanulmány elkészítésekor az 1783-as év adatait használtuk fel.

II. József trónra kerülését követően, politikájának hangsúlyváltozásaihoz igazodva, a népesség-összeírások kérdéssora is változott. Míg Mária Terézia idejében a vallás, a katolicizmus ügye szerepelt nagyobb hangsúllyal az összeírások kérdéskörében, addig az 1780-as években a megbízható és kevésbé megbízható alattvalók felekezeti hovatartozását firtató kérdéseket felváltják a köz- és államérdek szempontjából hasznos és kevésbé hasznos alattvalók elkülönítésére irányulók. Ennek jegyében törölték a születések és halálozások felekezetenkénti megoszlásának bemutatását. Az állónépesség tábláján a vallások szerinti elkülönülés csak a házas plebejusoknál

maradt meg (Őri 2003). A települések teljes népességszámában megjelenik a településeken élő szolgál, szolgáló réteg népessége, valamint az adott településen házzal rendelkező, de nem onnan származó emberek csoportja, ill. azok, akik adott esetben csak ideiglenesen tartózkodtak ott az összeírás idején. Őket nem sorolták egyik felekezethez sem, emiatt a lakosság egy szeletéről nincs információnk. A lélekösszeírás a felekezeteknél elkülöníti a katolikus népességet, az a-katolikus népességet összevontan jeleníti meg (református, evangélikus), feltünteteti a görögkeleti vallásúakat és a megye zsidó lakosságát.

1. táblázat

A vallási többség típusai Belső-Somogyban (1783)

	Római katolikus		A-katolikus	
	hegemón	domináns	hegemón	domináns
Települések száma	20	4	21	15
Lélekszám	9 743	935	8 951	3 407
A közösség átlagos lélekszáma	487	233	426	227

Forrás: Tabellae conscriptionum animarum, 1783. Kaposvári Nemzeti Levéltár, saját összeállítás.

Az előzetesen behatárolt települések közül az összeírás adatsoraiban 60-at sikerült megtalálni, beazonosítani Somogy vármegye négy járásában. Néhány település vagy nem létezik még ekkor, vagy még más településsel összevontan vették fel adatait. A vizsgált 60 település esetében 41 helyen (75% felett) hegemónnak tekinthető a katolikus vagy a protestáns vallások valamelyike. Gyakorlatilag fej-fej mellett haladnak. Ha megnézzük a domináns kategóriát is – ami esetünkben 50–75% közötti tartományt jelent –, a protestánsok kerülnek többségbe. Itt mindössze 4 katolikus dominanciájút találunk szemben a 15 protestánssal, ebből következően az össznépességben is kirajzolódik egy enyhe protestáns népességtöbbség a népesség-összeírásban rögzített adatok alapján (1. táblázat). Ez azért is érdekes, mert még csak 2 évvel vagyunk a türelmi rendelet kihirdetése után, és a protestánsok nagyon nehéz majd száz évet tudhatnak maguk mögött, amit a protestáns vallásgyakorlat visszaszorítására irányuló törekvések, rendeletek és törvények sokasága kísért végig. Olyan települést, ahol kizárólag protestáns népesség lakott volna, nem találunk, ellenben a belső-somogyi térségben 8 települést találunk, ahol a lakosság teljes egésze katolikusnak vallja magát (Vízvár, Bolhó, Tarany, Babócsa, Bolhó, Somogyaracs, Szulok, Németlad), ezek horvát, illetve német nemzetiségű falvak.

A belső-somogyi térségben a protestáns vallást elsősorban a református egyház képviselte a korábbi évszázadokban, így nagy valószínűséggel a 18. század végére is ők maradtak nagyobb arányban a térségben. Hogy ez a vizsgált időpontban hogyan is nézett ki, arra az összeírásban az egyházszerkezeti beosztásra vonatkozó kérdéseknél találunk némi támpontot. Míg a lélekszámnál a-katolikus csoportként a protestánsok jelennek meg, addig ebben a rovatban már információt kaphatunk arra vonatkozóan is, hogy mely felekezetek vannak jelen biztosan egy-egy településen. Itt feltüntetik, hogy hol található katolikus parókia templommal vagy anélkül, leányegyház templommal vagy anélkül, a filia melyik anyaegyházhoz tartozik, mely protestáns felekezetnek van imaháza vagy temploma az adott településen, és ha csak protestáns gyülekezet van, az milyen felekezetű. Ez alapján kirajzolódik, hogy a vizsgált területen hol helyezkedtek el a különböző protestáns felekezetek, ami nem jelent kizárólagosságot. Református templomot vagy valamiféle imaházat 14 településen találunk,¹ további 14 településen református gyülekezet működik, és valamely anyaegyházhoz tartoznak.² Evangélikus templomot vagy imaházat kizárólag Csurgónagymartonban, gyülekezetet 6 településen találunk.³ Az evangélikus közösségek a vizsgált terület déli, délnyugati területén helyezkednek el, a református közösségek pedig döntően a vizsgált terület középső, keleti és déli részén. Protestáns települések ezeken kívül is voltak, de ott az összeírásban nem jelölték meg, melyik felekezet van jelen a településen.

A zsidóság ebben az időszakban még nagyon kis létszámban képviselteti magát a térségben. A települések nagy részén egyáltalán nincs zsidó származású lakosság. Ahol megjelennek, ott is 10 fő alatti létszámban vannak. Két település képez kivételt: Gige és Nagybajom, ahol egy-egy 25 fős közösség élt az összeírás idején. Somogyba viszonylag későn költöztek be a kedvezőtlen birtok- és hatalmi viszonyok miatt, valamint azért, mert a vármegye többször megtiltotta számukra a kereskedést. Nagyobb számú betelepülés csak később indult meg (Somogyi 1999).

A görögkeleti népesség elenyésző számban van jelen a térségben, mindössze három településen.

A települések felekezeti megoszlásának változása a 18. század folyamán inkább az aktuális uralkodói érdekektől és az uralkodók által hozott rendeletektől, azok vármegyei, helyi betartásától függött. A vallásszabadság megszüntetése és a nyílt protestánsellenes politika évtizedek leforgása alatt jelentősen átalakította a vizsgált terület felekezeti arányait. A türelmi rendelet kihirdetése után a

1 Nemesdéd, Nemesvid, Beleg, Háromfa, Lábod, Nagykorpád, Ötvöskőnyei, Rinyaszentkirály, Gige, Hedrehely, Jákó, Kadarkút, Istvándi.

2 Böhönye, Tapsony, Vése, Inke, Szentá, Bolhás, Görgeteg, Szabás, Hencse, Homokszentgyörgy, Kálmánca, Magyarlad, Péterhida, Rinyaújlak.

3 Gyékényes, Órtilos, Pogányszentpéter, Porrogszentkirály, Porrogszentpál, Somogyicsicsó.

vallásszabadság helyreállításával a felekezeti arányok változásánál már a demográfiai folyamatok alakítják nagyobb mértékben egy-egy közösség arányait, hiszen az eltérő világnézetű, szemléletmódú felekezetek esetében a családrekonstrukciók bizonyították, hogy a kálvinista populáció fertilitása alacsonyabb volt, mint a katolikus népességé (Dányi 2001).

REFORMKORI SAJÁTOSSÁGOK

Belső-Somogy településhálózata a reformkorra már olyan mértékben konszolidálódott, hogy jól összevethető a mai struktúrával. Ez természetesen nem jelent teljes átfedést, de a jelenlegi települések túlnyomó része már Fényes Elek adatbázisában is szerepelt. Így összesen 79 településről vallási adatok is vannak, ezek közül 10 mezőváros, 68 falu, egy pedig puszta. A több mint 60 ezer fős népesség meghatározó része magyar (66 település), hat faluban – főleg a Dráva mentén – horvátok laktak, két település németek által lakott, öt falu pedig magyar-horvát vegyes lakosságú volt.

Az 1830–1840-es évek elsősorban azért érdekes Belső-Somogy vallási struktúrája szempontjából, mert a teljes vizsgálati területre vetítve éppen ekkor nagyon kiegyenlített a vallási makrostruktúra: a valamivel 50% feletti protestáns arányt nagyon megközelítette a katolikusok kb. 47%-os részesedése. Az adatok ekkor már lehetővé teszik a protestánsok felekezetekre bontását: eszerint a reformátusok 45, az evangélikusok pedig 6%-ot tettek ki. Így a római katolikusok és reformátusok lélekszáma között alig volt különbség (kb. ezer fő). A fenti három felekezet mellett a zsidóság és az óhitűek szerepelnek még a statisztikában: az előbbieket mintegy 2, az utóbbiak pedig mindössze 0,1%-os részarányt értek el.

Az egyes felekezetek területi lefedettsége viszont nem mutat ilyen szoros eredményt: a térség 79 településéből 42-ben a református gyülekezet volt a legnépesebb, 30 helységben római katolikus többség volt, 7 faluban pedig az evangélikusok álltak az élen. A települések többsége azonban ekkor már vegyes vallású, mindössze tucatnyi olyan helységet regisztráltak, ahol mindenki azonos felekezethez tartozott: közülük hét római katolikus, öt pedig református. A leggyakrabban előforduló variáns az volt, amikor egy településen három vallás híveit regisztrálták (33 előfordulás), ezt követte az egy helység – két felekezet változat (27 eset). Az igazi vallási sokszínűséget az jelentette, amikor egy településen négy felekezet követői éltek.⁴

Az egyes vallások településszintű előfordulását nézve a római katolikusok álltak az élen, 72 településen bizonyítható a jelenlétük ebben a korszakban. Őket követték a reformátusok (53 előfordulás). A várakozástól eltérően ezután nem az evangélikusok, hanem a zsidók következtek: nagyjából minden második belső-somogyi

---

4 Ide mindössze hat helység tartozott: Alsók, Csurgó, Inke, Kálmánca, Somogyszob, Szenyér.

településen éltek ekkor, miközben lutheránusokat csak 18 településen regisztráltak. Az óhitűek előfordulása valóban csak szórványos volt, mindössze négy helységben éltek az ortodox vallás hívei.

Az árnyaltabb kép megrajzolása érdekében érdemes a vallási többséget is több kategóriába sorolni, ahogy tettük azt az 1783-as adatok alapján. Vizsgálatainkban ezúttal is hegemon többségnek minősítettük azt az esetet, amikor egy településen valamelyik vallás híveinek az aránya meghaladta a 75%-ot. Domináns többség esetében a legnagyobb felekezethez tartozók aránya 50 és 75% közötti, a relatív többség pedig az 50% alatti részesedéssel elért első helyet jelentette. A fenti kategóriák körül a legnagyobb számban a hegemon többség fordult elő: 31 református, 25 római katolikus és egyetlen evangélikus település (Porrog) tartozott ide. Jóval kisebb számban fordult elő domináns többség: ide 10 református, öt római katolikus és hat evangélikus helység tartozott. Relatív vallási többségű település mindössze egy akadt: Somogyszobon a reformátusok közel 48%-os részesedéssel alkották a legnagyobb vallási közösséget (2. táblázat).

2. táblázat

A vallási többség típusai a reformkori Belső-Somogyban

	Római katolikus		Református			Evangélikus	
	hegemon többség	domináns többség	hegemon többség	domináns többség	relatív többség	hegemon többség	domináns többség
Települések száma	25	5	31	10	1	1	6
Lélekszám	19 073	3 124	19 326	6 114	315	430	2 227
A közösség átlagos lélekszáma	763	625	623	611	315	430	371

Forrás: Fényes (1851) adatai alapján saját szerkesztés.

Mivel a települések eltérő méretűek, érdemes azt is megnézni, hogy a különböző kategóriákban milyen számú népességet regisztráltak, ill. mekkora volt egy átlagos vallási közösség. Itt az a leginkább feltűnő, hogy a hegemon többségű kategóriában a római katolikus közösségek átlagos lélekszáma érzékelhetően meghaladta a reformátusokét (2. táblázat). Megítélésünk szerint ennek a jövőre vonatkozóan lehetett nem elhanyagolható szerepe: a népesebb katolikus közösségek népességreprodukciós képessége önmagában nézve is kedvezőbbnek ítéltető, mint a kisebb létszámú protestáns gyülekezeteké, s akkor még nem is

említettük a különböző vallási közösségek eltérő szaporodási magatartását, ahol a mérleg nyelve inkább a katolikusok felé billent.

Említést érdemel az is, hogy a térség hagyományos tájszervező központjaiban ekkor már mindenütt a római katolikusok vannak többségben: Barcs és Nagyatád esetében ennek megvannak a történelmi hagyományai (98,2, ill. 87,0 % a római katolikusok aránya), de az egykori református fellegvár, Csurgó népességében is katolikus többség mutatható ki (52,7%). Ugyanakkor viszont a térség legnépesebb települése, Nagybjom (kb. 2800 lakos) megőrizte református többségét (kb. 60%).

Ebben az időszakban regisztráltak két olyan felekezetet is, melyek kisebb létszámuk miatt egyetlen településen sem alkottak többséget. Közülük az óhitűek jelenléte valójában csak szimbolikus: 3 településen összesen 42 ortodox vallású személyről tudunk. Más a helyzet a zsidóság esetében, akiknek létszáma az 1780-as évek eleje óta sokszorosára növekedett Belső-Somogy területén. Ezt a folyamatot jól kifejezi, hogy ebben az időszakban már minden második településen jelen voltak, létszámuk közel 1300-ra növekedett. Ezzel Belső-Somogy népességének kb. 2,1%-át tették ki. Ez nem tűnik soknak, de akkortájt 2,2% volt az országos átlag (Beluszky 1996), egész Somogy megyére vonatkozóan pedig szintén 2,1% körüli a részesedésük (Fényes 1847). A legtöbb településen még ekkor is szerény lélekszámú közösségeik éltek, néhány esetben azonban számuk és/vagy arányuk figyelemre méltó értéket ért el. Sokszorosára nőtt pl. a létszámuk az 1783-ban is említett két településen, így az ebben az időszakban a térség legnépesebb helységében, Nagybjomban lélekszámuk meghaladta a kétszázat (210 fő – 7,4%). Ez a növekedés nem különösebben meglepő, feltűnő viszont, hogy Gige esetében a lakosság közel 20%-a (176 fő) izraelita. Ennek a háttérben feltehetően az áll, hogy a falu ekkortájt a Somssich-uradalom egyik birtokközpontja volt, ami lehetőséget adott népesebb zsidó közösség megtelepedésére is.

Belső-Somogy három tájszervező központja közül kettőben (Nagyatád és Csurgó) szintén népesebb zsidó csoportok éltek (164, ill. 80 fő), Barcs viszont kivétel ebből a szempontból. Az átlagosnál jóval nagyobb volt a zsidóság aránya a térség kuriális községeiben is (Nemesdéd: 130 fő – 8,8%, Nemeskísfalud: 30 fő – 5,2%).

Jóllehet a térség ebben az időszakban már vegyes vallásúnak nevezhető, a katolikus és a protestáns dominanciájú települések területi elhelyezkedése bizonyos sajátosságokat mutat. Eszerint nagyjából a Nemesdéd–Nagyatád–Barcs vonaltól keletre, északkeletre inkább református települések vannak, a római katolikus helységek inkább ettől DNy-ra, főleg a Dráva mentén koncentrálnak. Az evangélikus többségű települések Csurgótól északra tömörülnek.

Fényes Elek kora óta több, akkor még önálló települést közigazgatásilag egyesítettek. Hordoz némi tanulságot az is, hogy milyen vallású közösségeket

egyesített a mindenkori kormányzat. Néhány esetben korunkban még teljesen eltérő vallású településeket vontak össze, amire jó példa Alsó- és Felső-Segesd. Az utóbbi szép történelmi pályát futott be: már a tatárjárás előtt mezőváros, később egyes források szerint szabad királyi város (1389). A török hódoltság után jött létre Alsó-Segesd, ami a reformkorban magyar lakosságú falu, túlnyomórészt református népeiséggel. A történelmi vonalat tovább vivő Felső-Segesd 1734-től ismét mezőváros, magyar lakossággal, akik döntő részben (98%) római katolikusok. (A két települést 1950-ben egyesítették).

Lad esetében a vallási megosztottság etnikai alapon jött létre. A középkori alapítású és magyarlakta Lad a németek 1745-ös betelepítése után kettévált, a római katolikus népeiségű Németladra és a református Magyarladra. Közigazgatási egyesítésük 1950-ben történt meg.

Más történet Ötvöskónyi esete. Az 1929-ben egyesített Ötvös és Kónyi évszázadokon keresztül szomszédos településként önálló közigazgatási egység volt, mindkettőt többségében reformátusok lakták Fényes Elek korában. Hasonló volt a helyzet a Szigetvár melletti Patapoklosi esetében is, ahol két, etnikailag (magyar) és vallásilag (református) is azonos jellegű települést (Pata és Poklosi) egyesítettek 1950-ben.

EPILOGUS

Belső-Somogy vallási szerkezete mindkét vizsgálati időpontban, ill. időszakban a katolikusok és a protestánsok nagyjából kiegyenlített létszámát mutatta. Ez a stabilitás azonban hosszútávon nem maradt tartós, a római katolikusok fokozatosan növelték számukat és arányukat, így a 21. század elején Belső-Somogy már a Dunántúl egyértelműen római katolikus területeihez tartozott. A 2011-es népszámlálás vallási adatai ezt egyértelműen meg is erősítették. Ez természetesen nem jelent kizárólagosságot, a reformátusok és még az evangélikusok is nem elhanyagolható számban és arányban ott vannak ma is a térség vallási térképén. Ezt szó szerint is lehet érteni, mivel a reformkori vallási térszerkezet ennyi idő elteltével is felismerhető: a reformátusok aránya Belső-Somogy keleti részén magasabb a térségi átlagnál, a római katolikusok dominanciája főleg a Dráva mentén jelentkezik, és még a Curgótól északra kialakult evangélikus sziget is felismerhető.

Az is látszik, hogy Belső-Somogy vallási sokszínűsége napjainkra is megmaradt, amit az ún. diverzitási index értékei is mutatnak, s ezek 2001 és 2011 között valamelyest még emelkedtek is (Dövényi-Németh 2014).

Amint az a fentiekből is kitűnt, Belső-Somogy vallási viszonyai Fényes Elek kora óta alapvetően átalakultak. Az ehhez vezető folyamatok és változások feltárása azonban már egy másik tanulmány témája lehetne.

FORRÁS

Tabellae conscriptionum animarum 1783. Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára (Kaposvár).

IRODALOM

- Beck Gergely (1935): *A Belső Somogyi Református Egyházmegye története I.* (Csurgói Könyvtár, 2). Kaposvár.
- Beluszky Pál (1996): A zsidó lakosság területi elterjedésének néhány jellemzője a két világháború közötti Magyarországon. In Dövényi Zoltán (szerk.): *Tér – gazdaság – társadalom*. MTA FKI, Budapest, 317–338.
- Dányi Dezső (1986): Fényes Elek emlékezete. *Statisztikai Szemle*, 64/11. 1134–1137.
- Dányi Dezső (2001): Somogy megye népessége a 18. század második felében a lélekösszeírások tükrében. *Történeti Demográfiai Évkönyv 2001*. KSH NKI, Budapest. 143–192.
- Dövényi Zoltán (szerk. 2010): *Magyarország kistájainak katasztere*. MTA FKI, Budapest.
- Dövényi Zoltán – Németh Ádám (2014): *A vallási diverzitás változása Magyarországon 2001 és 2011 között*. Kézirat.
- Faragó Tamás (2003): Történeti demográfia. In Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.): *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Osiris, Budapest, 302–340.
- Fényes Elek (1847): *Magyarország leírása*. II. kötet. Pest.
- Fényes Elek (1851): *Magyarország geographiai szótára*. Pest.
- Kogutowicz Károly (1930, 1936): *Dunántúl és Kisalföld írásban és képen I–II*. Budapest.
- Kósa László – Filep Antal (1983): *A magyar nép táji-történeti tagolódása*. Akadémiai, Budapest.
- Őri Péter (2002): Hatalom és demográfia. II. József népszámlálása Magyarországon I. *Történeti Demográfiai Évkönyv 2002*. KSH NKI, Budapest, 39–73.
- Őri Péter (2003): *A demográfiai viselkedés mintái a 18. században. Lélekösszeírások Pest megyében, 1773–1783*. (KSH NKI Kutatási Jelentések, 75). KSH NKI, Budapest.

- Paládi-Kovács Attila (1976): *Fényes Elek. (A múlt magyar tudósai)*. Akadémiai, Budapest.
- Somogyi Judit (1999): Adatok Somogy megye egyházi és vallási életének alakulásához a török utáni évtizedekben. In Bősze Sándor (szerk.): *Somogy megye múltjából, 1999*. (Levéltári évkönyvek, 30). Kaposvár, 125–154.
- Szakszóné Sin Aranka (1998): Adalékok Fényes Elek pályájához. *Statisztikai Szemle*, 76/3. 253–265.
- Szijártó M. István (1997): Adalék Somogy megye 18. századi betelepülésének kérdéséhez. In Szili Ferenc (szerk.): *Somogy megye múltjából, 1997*. (Levéltári évkönyvek, 28). Kaposvár, 85–110.
- Szita László (1993): *Somogy megyei nemzetiségek településtörténete a XVIII-XIX. században*. Kaposvár.
- Tóth Endre (1940): *A Belsősomogyi Református Egyházmegye Mária Terézia korában*. (Csurgói Könyvtár, 15). Kaposvár.